

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

1/2024

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

1/2024

 @buxdu_uz @buxdu1 @buxdu1 www.buxdu.uz

Kurbonova N.R., Ikromova N.I.	Diving into meaning: a thorough exploration of Ted Hughe's "The thought fox"	262
Kakharova M.Y.	The specific features of crossover literature	266
Khodjaeva D.I., Khametov I.R.	Coleridge essence: analysis of elements of romanticism and eco-themes	272
Latipov H.R.	In the case of love and Orifona observation	278
Mirzoyeva Y.Y.	Istiora, tashbeh va metaforalarning o'xshash va farqli xususiyatlari tahlili ("Ming bir kecha" asari ayrim hikoyatlari misolida)	283
Rahmonova Sh.R.	O'zbek mumtoz adabiyotida ijtimoiy faol ayollar obrazining badiiy talqini	288
Очиллов Н.С.	Стилистик конвергенцияларнинг таржимада берилиши муаммолари (Оскар Уайльднинг "Дориан Грей сурати" романи мисолида)	293
Hayitov Sh.A., Barotova X.J.	Husayn Boyqaro va Oroqbegim	298
Авезова Д.С., Петрова Н.Е.	Псевдонимы творческих личностей	305
Niyazova M.Kh., Subxonova N.M.	Depiction of isolation in the novel "Robinson Crusoe" by Daniel Defoe	310
Jo'rayeva M.A.	Zamonaviy o'zbek adabiyotida nafs talqinidagi novatorlik xususiyatlari (Asqar Mahkam ijodi misolida)	315
Сандова М.Р., Петрова Н.Е.	Свободолюбивая лирика Пушкина	319
Adizova O.I.	Xalq og'zaki ijodi – madaniyat va qadriyatlarni mustahkamlovchi vosita	323
MATNSHUNOSLIK VA ADABIY MANBASHUNOSLIK *** TEXTOLOGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Omonov O.A.	"Zayn ul-arab" asarida Muhammad Hanafiy talqini	328
"NAVOIY GULSHANI"		
Axrorova Z.R.	"Nasoyimul muhabbat" da shayxlar talqini (Ibrohim Adham va Imom G'azzoliy misolida)	332
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Бафоев Ф.М.	Технологии искусственного интеллекта в исследованиях мировой политики и международных отношений	336
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Зокиров Б.Ч.	Бухоро Халқ Совет Республикасида қозилар қурултойининг ўтказилиши	340
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGICS *** ПЕДАГОГИКА		
Niyozov A.K., Norqulova D.R.	"Kislotalar tarkibi, tuzilishi va nomlanishi" mavzusini o'qitishda Pinbord usulini qo'llanilishi	344
IQTISODIYOT *** ECONOMICS *** ЭКОНОМИКА		
Tursunov A.R., Axmedov A.A.	Ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot sifatini yaxshilash	351
Жураев И.И.	Сирдарё вилоятининг иқтисодий ҳавфсизлигини ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар доирасида таҳлил қилиш	355
QUTLOV		
Жамилова Б.С.	Раҳматилла Баракаев – 70 ёшда	360

HUSAYN BOYQARO VA OPOQBEGIM

Hayitov Shavkat Ahmadovich,
Buxoro davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti
kafedrası professori, filologiya fanlari doktori
Barotova Xurshida Jalolovna,
Buxoro davlat universiteti O'zbek tili va adabiyoti
kafedrası mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Maqolada hassos shoir, iste'dodli adib va qomusiy olim Zahiriddin Muhammad Boburning Sulton Husayn Boyqaro va uning suyuqli rafiqasi Opoqbegim timsolini yaratishdagi mahorati haqida mulohaza yuritilgan. Husnu jamolda tengi yo'q, vafo va hayoda benazir malika Opoqbegim obraziga xos insoniy go'zalliklar "Boburnoma" ma'lumotlari asosida chuqur tahlil qilingan. Alisher Navoiy va Bobur Mirzo zamonasining yirik tarixchisi G'iyosiddin ibn Humomiddin Xondamirning Opoqbegim shaxsiga munosabati "Boburnoma"da talqinlar bilan qiyosiy-tipologik yo'nalishda nazardan o'tkazilgan.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, "Vaqoe", Husayn Boyqaro, Opoqbegim, Amir Temur, temuriylar, ayol, nikoh, shariat, farzand, Alisher Navoiy, G'iyosiddin Xondamir, "Boburnoma", "Habibus-siyar", oyat, tavakkul, Hiroat, Shayboniyxon, Yodgor Muhammad Mirzo, obraz, oila, jamiyat, ahd, vafo, "Niso", sabr, nafs, surat, siyrat, tabiat.

ХУСЕЙН БАЙКАРА И ОПОКБЕГИМ

Аннотация: В статье рассматривается мастерство Захириддина Мухаммеда Бабур, чуткого поэта, талантливого писателя и энциклопедиста, в создании образа Султана Хусейна Байкары и его любимой жены Опокбегим. На основе данных «Бабурнаме» подробно проанализированы человеческие качества, свойственные Беназир Малике Опокбегим, не имеющей себе равных по красоте, верности и скромности. В сравнительно-типологическом направлении с интерпретациями в «Бабурнаме» рассмотрено отношение великого историка того времени Алишера Навои и Бабур-Мирзы Гиязиддина ибн Хумомиддина Хондамира к личности Опокбегим.

Ключевые слова: Захириддин Мухаммад Бабур, «Вакае», Хусейн Байкара, Опокбегим, Амир Темур, Темуриды, жена, брак, ребёнок, Алишер Навои, Гиязиддин Хондамир, «Бабурнама», «Хабибус-сияр», стих, доверие, Герат, Шейбанихан, Ёдгор Мухаммад Мирза, образ, семья, общество, завет, верность, «Нуса», терпение, душа, характер, природа.

HOSSEIN BOYKARA AND OPAQBEGIM

Abstract. The article discusses the skill of Zahiriddin Muhammed Babur, a sensitive poet, talented write and encyclopedist, in creating the image of Sultan Husayn Boykara and Opoqbegim. The human beauties characteristic of beautiful princess Opoqbegim, who has no equal in beauty, loyalty and modesty, have been analyzed in depth based on the data of "Boburnama". The attitude of the great historian of Alisher Navai and Babur Mirza's time, Ghiyaziddin ibn Humomiddin Khondamir, to the personality of Opoqbegim was considered in a comparative-typological direction with the interpretations in "Boburnama".

Keywords: Zahiriddin Muhammad Babur, "Waqoe", Hossein Boykara, Opoqbegim, Amir Temur, Timurids, woman, marriage, sharia, child, Alisher Navai, Ghiyaziddin Khondamir, "Boburnama", Habibus-siyar", verse, Heart, Shaibani Khan, Yodgor Muhammad Mirza, image, family, society, covenant, faithfulness, "Nisa", patience, self, character, nature.

Kirish. Hassos shoir, iste'dodli adib va tarixchi, qomusiy olim, yirik davlat arbobi Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining umr kitobi "Vaqoe"da sadoqatda benazir, bashariyat gulshanining eng kamyob, eng mahjub guli – "vafo royihasi" (Navoiy) bilan jismu joni, butun vujudi ziynatlangan ayollar obrazini mahorat bilan yaratgan. Ana shunday obrazlardan biri husnu-jamolda, tengi yo'q, vafo va hayoda benazir Opoqbegim timsolidir.

"Boburnoma"da talqin qilingan oqila ayol – Opoqbegimning mahzun "qissasi" maroq bilan o'qiladi va juda katta taassurot qoldiradi.

LITERARY CRITICISM

Ulug' bobosi Jahongir Amir Temur shaxsiga benihoya katta ixlos va e'tibor bilan qaragan Mirzo Bobur ota-onadan yetti pushtga qadar bu sulolaning yetti yoshdan yetmish yosharigacha bo'lgan har bir a'zosiga mislsiz ehtirom ko'rsatgan. Yaxshi yoki yomonligidan qat'iy nazar, tarix sahnasida tutgan o'rni katta yoki kichikligidan qat'iy nazar temuriylar sulolasiga mansub hech bir kishini e'tibordan soqit qoldirmagan. Bittama-bitta, erinmasdan qalamiga olgan. Podshoh, hokim, umuman, shu sulolaga dahldor yoki uning xizmatida bo'lgan bek, vazir, sadr, noib, lashkarboshi, navkar, askar, yasovul, shayx, qozi, mufti, mudarris, tabib, shoir, olim, kotib, imom, muazzin, hofiz, voiz, mutrib, mug'anniy, san'atkor, munajjim, savdogar, kosib, hunarmand, dehqon, gado, kadxudo, miroxo'r, qushchi, ovchi, darvesh, so'fiy... barchasini nom-banom zikr qilgan. Ularning obrazini hech bir tarixiy-adabiy asarda XVI asrgacha kuzatilmagan va hozirga qadar ham nazarga tashlanmay kelayotgan o'ziga xos tarzda, boburona uslubda ixcham va teran yoritgan. Ayni ta'kid buvi (katta ona), ona, qaynona, opa, singil, qiz, xotin, g'unchachi, kundosh, amma, xola, cho'ri, kanizak obrazlariga ham dahldordir.

U yoki bu temuriy hukmdor nikohida nechta ayol bo'lgan? Ularning har biridan nechta farzand dunyoga kelgan? Yorug' dunyoga umid bilan ko'z ochgan bu bolalarning nechtasi o'g'il, nechtasi qiz? Ismlari nima? Ismlari tilga olingan temuriyzodaning zurriyodlari nikohli ayoldan tug'ildimi yoki g'unchachidanmi? Ma'sum bu go'daklarning nechtasi, qaysilari dunyo yuzini ko'rmasidan tavqi la'nat peshanasiga bosilib, "valaduzzino" tamg'asi bilan dunyoga kelgan?

Tug'ilgan bola taqdir hukmi bilan yoshlayin "Tengri rahmatiga" bordimi yoki o'sib unib, kamolga yetib shu sulolaning davomchisiga aylandimi? Hozir u ("Boburnoma" yozilayotgan vaqtda) qanday faoliyat bilan band? Temuriylar qalamravidagi qaysi hududni adolat bilan boshqargan yoki boshqaryapti? Uning davlat va davlatdorlik, sarkardalik iqtidori qay darajada? Qaysi harbiy amaliyotlarda ishtirok etib g'olib keldi yoki mag'lubiyatga uchradi? Harbiy yurishlarining soni nechta? Mazhabi, imonu e'tiqodi qanaqa? Shariat ruknlariga qay darajada amal qiladi? Fe'l-atvoridagi o'ziga xos jihatlar. Badiiy ijodga munosabati...

Temuriylarning baland martabali oilasida dunyoga kelgan, ulug' Navoiy ta'birlari bilan aytganda: "Bu rofe dudmon va bu vase oston"da tug'ilgan, tarbiya ko'rgan qiz voyaga yetib, kimning hasmiga (jufti haloliga) aylandi? Uning axloqi, odobi, nafi qanaqa?

Avvalo, o'z oilasida. Agar amaldorga tekkan bo'lsa, davlat tizimida qanday mavqe'da turadi? Shoh haramida, hukmdorning nazdi-nazarida-chi? Xullas, sanab adog'iga yetish amri mahol. Bu kabi yuzlab temuriylar tarixi, temuriylarning oila muhiti, shaxsiyati bilan bog'liq savollarga "Boburnoma"da aniq va tiniq javob berilgan. Ayni ta'kid temuriylar sulolasining jahongir Amir Temur, Shohrux Mirzo va Ulug'bek Mirzodan keyin eng ko'p saltanat surgan vakili Sulton Husayn Boyqaro oilasiga ham dahldordir.

Asosiy qism. "Boburnoma"ning 1505-1506 (Hijriy 911) yil voqealariga bag'ishlangan sahifalarida Sulton Husayn Boyqaroning tug'ilish sanasidan boshlab naslu nasabi, shakl-u shamoyili, axloqu – atvori, harbiy amaliyotlari, unga taalluqli bo'lgan harbiy qo'shinning tarkibi va soni, u saltanat surgan Xuroson davlatining hududlari, sharq, g'arb, shimol, janub tomondan chegara viloyatlar (Balx, Biston, Dovon, Xorazm, Qandahor, Seiston), nikohidagi va haramidagi ayollar, avlodi – o'g'il va qizlari, amir-umarosi, beklari haqida mufassal ma'lumot berilgan. "Vaqoe"ning 1503-1504 (Hijriy 919) yil voqealari tafsilotiga bag'ishlangan sahifalari hamda undan boshqa ko'pgina o'rinlarda ham Sulton Husayn "Temurbek o'rnig'a o'lturg'on ulug' podshoh"[1], sifatida tilga olinadi. Zahiriddin Muhammad Bobur Husayn Boyqaro shaxsiga katta ixlos va chuqur ehtirom bilan qaragan. Xususan, uning quyidagi xususiyatlarini yuksak darajada qadrlagan:

1. Tavakkalchiligini. Ayni masalada "Oli Imron" surasining 122-oyati karimasi Jahohgir Amir Temur va uning izdoshlari uchun eng muhim nazariy asos vazifasini bajargan. Qur'oni Karimda 122-oyat quyidagicha berilgan: ...[14]

إِذْ هَمَّتْ طَّائِفَتَانِ مِنَكَ أَنْ تَنْفِلَا وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ

Ilohiy matn iste'dodli mutarjim Shayx Abdulaziz Mansur tomonidan hozirgi o'zbek tilimizga quyidagicha o'girilgan: "Sizlardan ikki toifa (Uhud jangi)da hadiksiray boshladi, vaholanki, Alloh ularning himoyachisi edi. Mo'minlar (bunday paytda) **Allohga tavakkul qilsinlar!**"[15]. Taraflar o'rtasidagi kurashlar hech bir tarixda xamirdan qil sug'urgandek kechmagan. Qo'shin boshida turgan shoh yoki lashkarboshidan tortib qo'shin saflarini to'ldirgan har bir navkar, savdar va chokarning taqdirida g'alaba yoki mag'lubiyat, hayot – mamot (o'lish yoki qolish) masalasi yonma-yon turgan. Harbiy amaliyotlar tarixida eng iste'dodli sarkarda ham qiyin ahvolga tushib qolgan, zaiflashib qolgan holatlar kuzatiladi. Shunday vaziyatlarda zarracha ikkilanish qo'shin saflarining zaiflashishiga, ruhiy va ma'naviy tushkunlikning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Ruhiy tushkunlik esa mag'lubiyatga, muqarrar o'limga olib boradi. Qur'oni karim haqiqatlarini o'z ruhiga singdirgan, ko'ngli Parvardigor bilan to'g'ri bo'lgan sarkarda

LITERARY CRITICISM

esa eng nochor vaziyatda ham ikkilanmagan. G'alabaga bo'lgan ishonchini o'zgartirmagan. Azmu qaroridan qaytmagan. Allohga tavakkul qilib, oldinga intilgan. Undagi qat'iyat va o'ziga yuksak ishonch askarlar o'rtasida ham ikkilanishga o'rinda qoldirmagan. Ayni masalada musulmon dunyosida Qur'oni Karim Oli Imron surasining 122-oyati karimasi ulkan bir darslik, muhim nazariy qo'llanma vazifasini ado etib keladi.

Ana shu mohiyatdan kelib chiqib Hazrat Alisher Navoiy yozadilar:

Shaheki sidqi aning Tengri birla tuz bo'lg'ay,
Ne g'am adusi aning bir yo'q ersa, yuz bo'lg'ay.
Kishiga Tengri berur fath, yo'qki xaylu-sipoh.
Bas, e'tomod anga aylamak, ne so'z bo'lg'ay?![6]

Ulug' mutafakkir talqinicha, tavakkuli, sidqi Alloh bilan "tuz bo'l"gan shohning bayrog'i har qanday vaziyatda ham g'alaba bilan ziynatlanadi.

Bobur Mirzoning quyidagi so'zlari ham Qur'on haqiqati, tavakkul mohiyatidan kelib chiqib aytilgan: "Har kimki hayot majlisig'a kiribtur, oqibat ajal paymonasidin ichgusidur va har kishikim, tiriklik manziliga kelibtur, oxir dunyo g'amxonasidin kechg'usidur. Yomon ot bila tirilgandin yaxshi ot bilan o'lgan yaxshiroq... Tengri taallo bu na saodatni bizga nasib qilibdur va mundog' davlatni bizga qariyb aylabtur. O'lgan shahid, o'lturg'on g'oziy..."[2] Tavakkulga tayanib ish tutish ulug' sarkardaning harbiy amaliyotlarida ko'p kuzatiladi. Bu o'rinda muhokama yuritilayotgan mavzuga aloqador bo'lganligi uchun ulardan birini nazardan o'tkazish bilan cheklanamiz. "Boburnoma"ning 1500-1501 (hijriy 906) yil voqealari bayoniga bag'ishlangan qismidan o'qiyimiz: "Bizning kishimiz yaxshi va yomon 240 kishi edi"[1]. Samarqand toj-u taxtiga egalik qilish rejasi bilan Andijonni tashlab chiqqan Bobur Mirzo Xoja Yahyo sharofati bilan temuriylarning qadimiy poytaxtini jangsiz egallaydi. Biroq tarixiy vaziyat taqozosiga ko'ra Samarqandni yana qo'ldan chiqaradi. Ikki yuzi qirq askari bilan Kesh – Hisor hududlarida sargardonlikda kunlarini o'tkaza boshlaydi. Axiyri, tavakkal qilishga qaror qiladi: "Yarim kecha xiyobonning Puli Mag'okig'a yetib, yetmish-sakson o'bdon yigitlarni ilgari ayirdukkim, G'ori Oshiqon to'g'risidin shotu qo'yub chiqib kelib, Firuza darvozasidag'ilarni ustiga yurub, darvozani iliklab bizga kishi yiborg'aylar"[1]. "Sidqi Tengri bilan tuz bo'l"gan Bobur shohning tavakkuli durust chiqadi. Harbiy reja muvaffaqiyatli amalga oshadi. 240 sarbozning orasidan saralab olingan 70-80 chog'lik eng mohir jangchilar tun yarmidan oshganda narvon bilan qal'a devoriga chiqib, ichkariga kiradilar. Darvozani qo'riqlayotgan Shayboniyxonning ishonchli kishisi Fozil Tarxonni navkarlari bilan o'ldiradilar. Darvozaning qulfini bolta bilan chopib, uni ochadilar. Bobur qolgan kishilari bilan qal'aga kiradi. 240 yigiti bilan ulkan qo'shinga ega bo'lgan tajribali podshoh Shayboniyxon qo'ldan Samarqandni olishga muvaffaq bo'ladi.

Bobur Mirzo talqinicha, Sulton Husayn Boyqaro ham Hirot taxtini xuddi shunday tavakkulga tayanib zabt etgan. "Sulton Husayn Mirzo ham Hiriyni ushbu yo'sunliq g'ofilliqta olubdur"[1]. Tarixiy manbalarning guvohligiga ko'ra, 1469 yilda Xuroson mamlakati hukmdorligini qo'lga kiritgan Sulton Husayn ba'zi davlat ishlari bilan poytaxtdan uzoqroqda bo'lgan. Temuriy shahzoda Jahongir Amir Temurning nabirasi Sulton Muhammad Mirzoning o'g'li Yodgor Muhammad Mirzo (1451-1470) vaziyatdan ustalik bilan foydalangan. Ammasi Poyanda Sultonbegim yordamida Hirot taxtini egallagan. Yodgor Mirzo Bog'i Zog'onda aysh-ishratga berilib mast yotganida bir necha yigitlar bilan borgan Hazrat Alisher Navoiy tomonidan asirga olingan.

Temuriylar tarixiga oid ushbu voqea akademik adib Oybek tomonidan "Navoiy" romanida san'atkorona badiiy inkishof etilgan. [9]

Zahiriddin Muhammad Bobur yuqorida zikr qilingan o'zi tomonidan Samarqandning olinishini, Husaynn Boyqaroning Hirotni egallashi bilan aloqador harbiy amaliyot bilan "Boburnoma"da chuqur-qiyosiy tipologik asosda tahlil qilgan. [1]

2. Ishlari va xatti –harakatlari ahli sunnat va jamoat mazhabi bilan uyg'unligini: "Avval taxt olg'onda xayoli bor ekandurkim, duvozdah imomni xutbada o'qutg'ay. Alisherbek va ba'zilar man' qilibturlar. So'ngralar xud jami' ish-kuchi sunnat va jamoat mazhabi bila muvofiq edi".[1]

3. So'zga chechan, xushxulq kishi ekanligini. So'zi ham xulqi kabi ta'sirchan, yoqimli bo'lganligini: "Harrof va xush xulq kishi edi. Xulqi bir nima guzarorog' voqe bo'lub edi, so'zi ham xulqidek edi".[1]

4. Adolatligini: "Bir qatla bir o'g'li bir kishini o'lturgan uchun qonliqlarig'a (xuntalablarg'a – Sh.H X.B) topshurub, dorulqazog'a (qozixonaga – Sh.H. X.B) yibordi".[1]

5. Shijoatli, mard kishi ekanligini: "Shujo va mardona kishi edi... Temurbek naslidin hech kim ma'lum emaskim, Sulton Husayn Mirzocha qilich chopmish bo'lg'ay".[1] Sulton Husaynning mard va shijoatli inson va sarkarda ekanligi "Boburnoma"da "Masof va urushlari" sarlavhasi ostida chuqur asoslangan. "Vaqoe"da zikr qilinishicha, u qozoqlik davrida, ya'ni Xuroson mulkini qo'lga kiritganiga qadar Jurjon daryosida suzib o'tib, bir guruh dushman ustidan g'alaba qozongan. Sulton Abusa'id Mirzoning Muhammad Ali baxshi boshliq uch ming kishilik saralangan askarlarini oltmish yigiti bilan yenggan.

Hiroat taxtini olganidan keyin Astrobodda Sulton Mahmud Mirzo bilan urushib, uni mag'lub qilgan. Yana bir marta Astrobodda So'g'd hukmdori Sa'd binni Husayn turkman ustidan g'alaba qozongan. Chinoranda Yodgor Muhammad Mirzoni mag'lubiyatga uchratgan. Andxud va Shaburg'on yerlari bo'lgan Chekmonda Sulton Mahmud Mirzo ustidan g'alabaga erishgan. Iroqdan kelib Qoraqo'yliq turkmanlariga qo'shilgan Abobakr Mirzoni Pakana va Xunorda mag'lubiyatga uchratib, Kobulni zabt etgan va hokazo.

6. Nazmiy iste'dodini. Shoirlik mahoratini. O'z ona tilida ijod qilganligini: "Ta'bi nazmi bor edi. Devon ham tartib qilib edi. Turkiy aytur edi. Taxallusi "Husayniy" edi".[1]

7. Madaniy hayotga, ilmiy adabiy muhitga rahnamoligini: "Sulton Husayn Mirzoning zamoni ajab zamone edi, ahli fazl va benazir eldin, Xuroson, bataxis Hiriy shahri mamlu edi. Har kishiningkim, bir ishga mashg'ullug'i bor edi, himmati va g'arazi ul edikim, ul ishni qamolg'a tugurgay".[1]

"Boburnoma" ma'lumotlariga ko'ra, Sulton Husayn Boyqaro shohlilik faoliyatining dastlabki davrlarida (6-7 yil) mutlaqo may ichmagan. Xuroson davlatini o'z qo'lida mahkam saqlagan. Butun e'tiborini markazlashgan kuchli davlat bunyod qilishga qaratgan. Mamlakat xavfsizligi va mudofaa choralarini ko'rgan. Lashkarining soni 54 mingdan iborat bo'lib, 14 ming saralangan yigitlar va 40 ming oddiy askar Sulton Husayn armiyasida xizmat qilgan: "Mirzoning o'n to'rt ming yakka yigiti bor ekandur va qirq ming yasoqlik yigitlari g'ul ekandur".[1] Ammo keyinchalik aysh-ishratga berilgan. Bunday holat uning farzandlari, saroy a'yonlari, arkoni davlatiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmagan. Shohda qanday xosiyat va kayfiyat bo'lsa, ularda ham xuddi shunday holat davom etgan: "... tunu-kun ayshu ishratdin o'zga ishi yo'q edi, balki tavobe va lavohiqida ayshu ishrat qilmas kishi yo'q edi".[1]

Sulton Husayn davlatining mudofaa salohiyatini mustahkamlash, o'z zamonasi siyosati tarixiy sharoiti mantiqidan kelib chiqib mamlakat hududlarini kengaytirish haqida bosh qotirmay qo'ygan. Natijada borgan sari qo'shin soni kamayib, harbiy salohiyat tanazzulga yuz tutgan. Viloyatlar qo'ldan chiqib, mamlakat hududlari torayib, qisqarib borgan: "Jahongirlik va lashkarkashlik ranj va taobin tortmadi, lojaram borg'on sayi navkar va viloyati kam bo'ldi va ortmadi".[1]

Zahiriddin Muhammad Bobur yirik imperiyaga asos solgan donishmand davlat arbobi va qomusiy alloma sifatida oilada va davlat tizimida ayolning qay darajada muhim o'rin tutishini hammadan ko'proq chuqur his qilgan. Shuning uchun ham o'z umr kitobi – "Vaqoe"da har bir temuriy hukmdorining oila muhiti haqida "Xavotin va sarori", "Avlodi" sarlavhalari ostida chuqur mulohaza yuritadi. Shohga tegishli ayolning nomi, fe'lu-atvori, qaysi avloddan ekanligi, ajdodlarining qanday odamlar bo'lganligi haqida mufassal ma'lumot beradi. Shu ayoldan nechta o'g'il, nechta qiz tug'ilganligini nomma-nom qayd qiladi.

"Boburnoma"da Sulton Husayn nikohiga olgan olti ayol nomi tilga olingan.

1. Beka Sultonbegim
2. Cho'libegim
3. Shahribonu Begim
4. Poyanda Sultonbegim
5. Xadichabegim
6. Opoqbegim

Bobur Mirzo bu ayollardan ba'zilariga qisqa, ayrimlariga mufassal tavsif bergan. Ixcham ifodalarda ularning mukammal obrazini yaratgan. "Vaqoe" muallifi quyidagi ayollarni Husayn Boyqaroning g'unchachisi sifatida tilga oladi:

1. Latif Sulton og'acha
2. Minglibiy og'acha
3. Popo og'acha
4. Begi Sulton og'acha [1]

Nomlari qayd qilingan ayollardan ayrimlari farzand ko'rmagan. Farzand ko'rganlaridan 14 o'g'il, 11 qiz dunyoga kelgan. "Avlodi o'n to'rt o'g'il, o'n bir qiz qolib edi".[1]

Qur'oni karim ko'rsatmasiga ko'ra, erkak ayol bilan nikoh orqaligina yaqinlik qilish huquqiga ega. Bo'lmasa yo'q. Sha'riy nikoh oila va jamiyatni nopoklikdan, faxsh ishlardan himoya qiluvchi eng mustahkam qo'rg'on. U Odam Ato farzandlarini va ularning zurriyodlarini o'z hifzu himoyasida pok saqlaydi. Malomat toshlarini hayo qalqoni bilan qaytarib, or-nomus o'ti alangasida kuydiradi. Kulini ko'kka sovuradi. Zahiriddin Muhammad Bobur komil fiqhshunos sifatida har qanday oilaning tamal toshi sha'riy nikoh ekanligini atroflicha anglagan. Bu xususda Qur'oni karimda alohida zikr qilingan bayonotlardan mukammal xabardor bo'lgan. Ulug' alloma sha'riy nikohni har bir oilaning ma'naviy ustuni deb bilgan. "Boburnoma"dan o'qiyimiz: "Sulton Husayn Mirzodek ulug' podshoh Hiriydek islom shahrining podshohi: bu ajabturkim, bu o'n to'rt o'g'ildin uchi valadduzzino emas edi. Fisq va fujur o'zida, o'g'lonlarida va el-ulusida asru shoe edi. Ushbularning shomatidin edikim, mundoq xonvodadin yetti-sekkiz yilda bir Muhammad Zamon Mirzodin o'zga osor va alomat qolmadi".[1]

LITERARY CRITICISM

Bobur Mirzo "valaduzzino"ni oila butunligini, el-yurt birligini buzadigan fisqu fujur, fitnadan ham kattaroq ofat sifatida talqin qilgan. Sulton Husayn Boyqaroning ulkan sulolasidan 7-8 yilda Muhammad Zamon Mirzodan boshqa nishon qolmaganligini ayni jirkanch illatning natijasi deb bilgan. Hirotdek islom shahri podshosining o'g'illari va yaqinlari o'rtasidagi ichki nizolar mamlakat iqtisodiy va ma'naviy tanazzulining kelib chiqishini ham o'sha axloqiy razolatning, ijtimoiy nomussizlikning oqibati, deya anglagan.

Mirzo Bobur talqinicha, oila va kishilik jamiyatining mangu qolishi, gullab yashnashi uchun ,eng avvalo, erkak va ayol o'rtasidagi aloqa poklik hamda sadoqat, qonun (shariat) va davlat tomonidan kafolatlangan ahdu paymon (nikoh) asosiga qurilishi zarur. Agar shunday bo'lmasa, naslu nasab pokligi ham, ona-bola, ota-o'g'il munosabati ham, oila ham, jamiyat ham, davlat ham qolmaydi. Bularning hammasi tanazzulga yuz tutadi. Ona zaminda ahd, vafo gullari so'lib, ularning o'rniga xiyonat daraxtlari ko'karadi.

"Bobumoma"dagi Sulton Husaynning ahli bayti munosabati bilan aytilgan fikrlar chuqur ilmiy va ilohiy zaminga ega. Ulug' adib sohir qalami tuhfa etgan har bir kalimani , har bir jumalani, har bir tarixiy lavhani Qur'oni karimning ko'zni nomahramlardan tiyish, zinodan saqlanish, nomahramlarning bir-birlari bilan aralashmasliklari, iffat, hayo, vafo, poklik, shariat yo'lida mustahkam turish kabi haqiqatlari ichdan nurlantirib turadi. "Vaqoe"ning Sulton Husayn Boyqaroga bag'ishlangan sahifalarida sadoqatda benazir, husn va chiroyda tengi yo'q mahzun malika Opoqbegim obrazi mahorat bilan yaratilgan. Shu o'rinda bir masalaga izoh berishga to'g'ri keladi. Yuqorida Sulton Husaynning nikohidagi ayollar "Bobumoma"dagi tasnif asosida berildi. O'sha ro'yxatda Opoqbegim nomi oltinchi o'rinda zikr qilingan. Shariat Qur'oni karim "Niso" surasining 3-oyati karimasi hukmiga ko'ra, agar er-xotinlar orasida adolat o'rnatilgan olsa hamda iqtisodiy jihatdan ularni ta'minlay bilsa to'rttagacha uylanishga ruxsat beradi. Sulton Husayn Boyqaro shariat talabini oshkoro, rasman buzganmi, degan noto'g'ri xulosa kelib chiqmasligi kerak. Ro'yxatda nomi birinchi o'rinda berilgan Beka Sultonbegimni hamda uchinchi o'rinda ismi sharifi raqam qilingan Shahrubonu Begimni Sulton Husayn turli sabablarga ko'ra taloq qilgan. Ana o'sha hisobdan yana boshqa qizni nikohiga olishi uchun sha'riy yo'l ochilgan. "Vaqoe"da Beka Sultonbegim va Shahrubonu Begimning taloq qilinishi bilan aloqador voqealar batafsil yoritilgan.

Asl muddaoga qaytaylik. Opoqbegim Sulton Husayn Boyqaro nikohidagi ayol bo'lgan. Ammo farzand ko'rmagan. Sultonning eng suyukli, kamsuqum, xushmuomala ayoli sifatida doimo uning e'tiborida turgan. Shu sababdan, saroyda bir necha bor Sulton Husayn Boyqaroning boshqa xotinlari tomonidan turli ko'ngilsiz vaziyatlar sodir bo'lib turgan. Alisher Navoiy, Husayn Boyqaro va Zahiriddin Muhammad Bobur zamonasining yetuk tarixchisi, "Maosir ul-muluk", "Xulosatul-axbor", "Dastur ul-vuzaro", "Nomayi nomiy", "Habibus-siyar", "Makorim ul-axloq", "Ravzat us-safo" (yettinchi jildi), "Qonuni Humoyuniy" asarlari muallafi G'iyosiddin ibn Humomiddin Xondamir (1475-1535) ham Opoqbegim shaxsiyatiga yuksak husnu tavajjuh bilan qaragan. Opoqbegim hasbu holi, xulqi-atvori Husayn Boyqaroga sadoqati haqida muhim ma'lumotlarni o'zining tarix kitoblarida yozib qoldirgan. "Bobumoma"dan va tarixchi Xondamir asarlarida nazarga tashlanishicha, Sulton Husayn, uning o'g'illari, saroy a'yonlari amir-u umarosi ko'ngliga marg'ub ishlaridan biri qushchilik va ovchilik hunari bo'lgan. "Vaqoe" muallafi Husayn Boyqaroning "Umarosi" haqida ma'lumot berar ekan, birinchi o'rinda Muhammad Burunduq barlos nomini zikr qiladi. Mashhur barlos naslidan bo'lgan bu bek Sulton Husayn Boyqaroga qadar Abulqosim Bobur (1452-1457), Movarounnahru Xurosonni rasman birlashtirib saltanat surgan Sulton Abusaid Mirzo (1459-1469) qoshida xizmat qilib, temuriy hukmdorlarning e'tiborini qozongan. Zahiriddin Muhammad Bobur ham Muhammad Burunduq ibn Ali ibn Burunduq ibn Jahonshoh ibn Joku barlos shaxsiga yuksak baho beradi: "Muhamad Burunduq asru bilimli kishi edi. Bisyor sardor (rahbarlik salohiyati baland – Sh.H. X.B.) kishi edi".[1] Muhammad Burunduq qushchilik va ovchilik hunariga behad ishqiboz bo'lgan. Qushlar dunyosiga g'oyatda baland mehr bilan qaragan. Agar ovchi qushlardan birortasi o'lsa yoki yo'qolib qolsa, o'z o'g'illarining ismini tutib: "bu qush o'lguncha yo itguncha faloni o'lsa ne edi, yo faloning bo'yni sinsa ne edi?! [1]" – deb qattiq tanbeh bergan. "Sulton Husayn Boyqaro shikorda edi. Qush va maral [13] ovini xush ko'rardi" ,– deb yozadi G'iyosiddin Xondamir. [11] "Habib us-siyar"da zikr qilinishicha, ov uchun tanlangan Karnon tepaligidan o't-o'lanlar ko'karib unchalik ham chuqur bo'lmagan ariq yuzini qoplaydi. Suv yo'li yoki jo'yak bilan tekis yer orasida tafovut qoldirmaydi. Ovg'a butun vujudi bilan sho'ng'igan podshoh oyog'i ostidagi notekis, o'nqir-cho'nqir yerlarni ham, kuz, qish, bahor fasllarida yog'gan yomg'ir, qor suvlarini tepalikdan pastga oqizish maqsadida qazib qo'yilgan ko'z ilg'amas kichkina ariqchani ham e'tibordan soqit qoldiradi. Odatda, bahor faslida yog'gan kuchli sel ta'sirida bunday ariqchalar tabiiy ravishda ham paydo bo'ladi. Oyog'i tasodifan chuqurlikka tushib ketgan Husayn Boyqaro deysinib ketib, o'z og'rami bilan yerga yiqiladi. Oyog'i va belidan qattiq shikast topadi. Shahzodalar otalarini saroyga olib kelib tabiblarga qarataдилar. Podshoh og'rib ancha muddat yotib qoladi. Ahvol shu darajaga yetadiki, Sulton Husayn Mirzo xotinlari arosida xusumat kuchligidan hech birlari Mirzoga ko'ngildagidek xizmat qilmaydilar. Shohning

bosh xotini Beka Sultonbegim tomonidan uyushtirilgan fitna qurboni bo'lgan Sulton Husayn Mirzoning yosh, suyuqli xotini Opoqbegim bundan xabar topadi. Bu paytda u saroydan chetlatilgan edi. U Sulton Husayn Boyqaroni ko'rgani kelib, parvarishlay boshlaydi. "Aning Mirzog'a sadoqati bisyor ermish", [10] – deb yozadi G'iyosiddin Xondamir. Opoqbegim shaxsiga munosabatda ikki buyuk allomaning fikrlari yagona nuqtada uyg'unlashadi. "Boburnoma"dan o'qiyimiz: "Yana biri Opoqbegim erdi. Andin hech o'g'ul va qiz bo'lmadi. Muncha suyuqlik erdi. Popo og'achakim, muning ko'kaldoshi erdi. Chun o'g'ul qizi yo'q erdi. Popo og'achaning o'g'lonlarini o'g'lidek saqlar edi. Mirzoning behuzurliklarida bisyor yaxshi xizmat qilur edi, haramlaridin hech kim muncha xizmat qila olmas edi". [2]

Mazkur lavha bir inson hayotining shunchaki bir so'zdagi ifodasi emas, hayot qonuniyatlarini chuqur mushohada etgan, pok e'tiqodli Mirzo Boburdek yetuk shaxsning mulohazalari sifatida qaralmoq' i kerak. "Boburnoma"dan keltirilgan iqtibosda e'tiborni o'ziga tortadigan to'rt muhim nuqta bor:

1. Opoqbegim farzand ko'rmagan. Dunyo orzu-havas uyi. Qiz bola uchun onalik baxtidan boshqa yana bir ulug'roq baxt yo'q. Qur'oni Karim haqiqatlari bilan yoritilgan Sharq mentalitetida inson umrini bistar ustida o'tkazish, aysh-ishrat qilish uchun oila qurmaydi. "Zoriyot" surasining 49-oyati karimasidan o'qiyimiz: "Sizlar eslatma olishlaringiz uchun Biz har bir narsani juft-juft qilib yaratdik". [15] Juft bo'lib qovushmoqdan asl maqsad esa farzand ko'rishdir. Inson o'z vujudining gavhari – farzandi qiyofasida o'zining ko'p orzu-havaslariga erishmoqchi bo'ladi. Xuroson mulkining dovrug'li podshosi xasmiga aylangan Opoqbegimning o'sha orzu umidlari parchalangan. Mirzo Bobur Opoqbegim tarjimai holining mazkur qirasini eslatish bilan Opoqbegim shaxsiga xos insoniy fazilatning muhim bir belgisini nozik ta'kidlashga erishgan. Bu – sabr. Opoqbegim – ulkan sabru bardosh sohibasi bo'lgan. U farzandsizlikning tog'dek og'ir yukini mardonavor ko'tarib, ortiq darajada g'am-qayg'u chekkanligini, iztirobda qolganligini sirdan qaraganda hech kimga bildirmagan. Nolish va armon uning xatti-harakatlarida, odamlarga munosabatida kuzatilmagan. O'zidagi dilgirikni boshqalarga yuqtirishdan ulkan matonat bilan saqlana olgan.

2. Opoqbegim farzand tuhfa qila olmagan bo'lsa-da, Sulton Husayn Boyqaroning suyuqli rafiqasi bo'lgan. "Muncha suyuqlik erdi". [1] Ayol faqat jismoniy go'zalligi bilangina eriga suyuqli bo'lib qolavermaydi. Uning tashqi ko'rinishi, jismoniy qiyofasi, ma'naviy-ruhiy go'zalligi uyg'un bo'lgandagina o'z jufti qalbini zabt eta oladi. Yuz suluvning orasida bo'lsa-da, suyuqliga aylanadi. Opoqbegim chin insoniy fazilatlarida hamda tashqi ko'rinishidagi go'zalligi, nafis harakat va qiliqlari bilan Xuroson hukmdorining ko'nglini olib, uning suyuqlisiga aylangan.

3. "Ko'kaldosh" kalimasiga "Navoiy asarlari lug'ati"da quyidagicha izoh berilgan: "Sut emishgan (asli begona bo'lsa ham, bir onani emib qarindoshlashgan kishi). [8] "Boburnoma"dan keltirilgan iqtibosda Popo Og'acha Opoqbegimning ko'kaldoshi ekanligi zikr qilingan. Zahiriddin Muhammad Bobur ma'lumotlariga ko'ra, Popo Og'acha avval Sulton Husayn Boyqaroning g'unchachisi bo'lgan. Keyinchalik Xuroson davlatining podshosi uni shariy nikohiga olgan. To'qqiz farzand tuqqan. Zahiriddin Muhammad Bobur o'sha farzandlardan yettitasini – besh o'g'il va ikki qizning nomini "Boburnoma"da keltirgan. Opoqbegim kundoshi Popo Og'achaning o'g'illariga mehr berib, ularni o'z farzandi kabi tarbiyalagan. Kundoshi va uning farzandlariga bunday munosabatda bo'lmoq ayoldan juda katta samimiyatni, daryodillikni, shafqat va marhamatni talab qiladi. Mirzo Bobur Opoqbegim shaxsiyatiga xos ana shunday noyob insoniy fazilatlariga o'quvchi e'tiborini tortish uchun tasvirga Popo Og'acha timsolini olib kirgan.

4. Har qanday insonning asl ma'naviy qiyofasi, hayotning eng nozik, eng qaltis vaziyatlarida, inson hayotidagi mo'tadil vaziyatning buzilgan, burilgan holatlarida aniq namoyon bo'ladi. Sulton Husayn Boyqaro ovda oyog'i va belidan jarohat olib, to'shakda ma'lum muddat yotib qolgan. Shohning xotinlari xasta erlariga uning sog'lom paytidagidek munosabat ko'rsatmaganlar. Bemorga xizmatni ko'ngildagidek ado qilmaganlar. Ularning xatti-harakatlarida minnat zuhranib turgan. Shoh haramidagi o'nlab ayollar orasidan faqat bittasi – surati va siyrati go'zal Opoqbegimgina ko'z ochib ko'rgan xojasiga xizmat va qulluqni aql va hikmatga loyiq bajargan. O'z havoyi nafsini mag'lub qila olgan, manmanlik va xudparastlikni to'la tark eta bilgan ayolgina shunday maqomda turishi mumkin. Bunday ayollarning tabiati ikkilanish, gina-kudurat, qasd-g'azabdan, fisqu fujurdan mutlaqo xoli bo'ladi. Ularning butun xatti-harakatlarida inson zotiga bo'lgan qaynoq mehr zuhurlanadi...

Mirzo Bobur Opoqbegimdagi juda kam suluvlarda mavjud yurak javhari – vafoni turli badiiy usullar bilan ta'kidlab borgan: "Mirzoning behuzurliklarida, bisyor yaxshi xizmat qilur edi, haramlaridan hech kim muncha xizmat qila olmas edi". [1] Ziyrak va zakiy "Boburnoma" muallifi Opoqbegim tavsifida aytgan ayni mulohazalarning behad teran mohiyati Hazrat Alisher Navoiyning "Vafobobida"gi quyidagi talqinlari orqali yorqin ochiladi. "Mahbubedur – pok xilqat, juz pok ko'ngulga unsu ulfati yo'q, matlubedur – pokiza tiynat, juz pokiza fitratg'a maylu rag'bat yo'q va kulfat yo'q. Duridur samin – insoniyat tojiga zevar...". [7] Buyuk mutafakkir talqinicha, vafobobida – insoniyat tojiga ziynat. Shunday ekan, chin ma'noda vafobobida ramziga aylangan ayol xojasi boshiga qo'ngan toj, Ulug' davlatdir.

Sevdirolgan oshiq ne deydi, o'qi:

Sevklining yuzi ko'ngil to'qligi.

Ko'ngil kimni sevsa ko'rar ko'zda ul,

Ko'ngil qayga boqsa, uchar yuzda ul, – deb yozadi Bobur Mirzoning buyuk salafi

"Qutadg'u bilig" muallifi Yusuf Xos Xojib.[12]

Xulosa. Ustoz olimlar Najmiddin Komilov va Rahim Vohidovlarning tadqiqotlarida Hazrat Alisher Navoiyning Husayn Boyqaro haqida aytgan "darveshlar shohiyu shohlar darveshi" kabi ta'riflariga tayanib, Xuroson podshosining haqiqatan darveshtabiat, ahli dil inson bo'lganligi haqida mulohaza yuritiladi. [3], [4], [5]

Sohibjamol, surati siyratiga uyg'un Opoqbegimni darvishvash sulton, latif ta'b shoir Sulton Husayn ham chin dildan sevgan. Undagi insoniy go'zalliklarni chuqur his qilgan. Saroy ayollari orasida yashirin ziddiyat qanchalik alanganmasin, suyuqli rafiqasi Opoqbegimni ba'zida o'zi bilan birga ovga olib chiqqan. Opoqbegim tabiatga, ona tabiatning oltin zarrasi qushlar dunyosiga, hayvonot va nabotot olamiga g'oyat darajada ishtiyoq bilan qaragan. Opoqbegim saroyda qolganida rafiqasining botiniy olamini teran his qilgan hukmdor ovdan qaytishda unga atab, uning kayfiyatiga mos tabiat zarralaridan nishonalar (kiyik, tustovuq kabi) keltirib sovg'a qilgan. [11]

Opoqbegim 1525-yilda Kobulga kelgan. Boburning Kobuldagi saroyida yashagan, Kobulda vafot etgan. "Men Hindustonga kelur yil Hiriydin keldi. Men ham ta'zim va ehtiromlarni ilikdin kelganicha qildim. Chandirini muhosara qilg'onda xabar keldikim, Kobulda tengri hukmini butkarmush" [2]. Ko'rinadiki, vafo va sadoqatda benazir Opoqbegimni Zahiriddin Muhammad Bobur nihoyatda qadrlagan. Uning shaxsiyatiga g'oyatda yuksak hurmat va ehtirom bilan qaragan.

Bobur Mirzo Opoqbegim timsolini, uning idrok va zakosini, undagi munislik, sadoqat va muhabbatni yuksak ma'rifat bilan qalamga olgan.

Erining jismoniy va ruhiy jihatdan dard alamda, iztirobda qolgan paytlarida suyanchiq bo'la oladigan hamnafas va mahram oqila ayol obrazini mahorat bilan yaratgan.

ADABIYOTLAR:

1. *Bobur Z.M. Boburnoma. – Toshkent: Yulduzcha, 1990. – 367 b.*
2. *Bobur Z. M. Boburnoma. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015. – 699 b.*
3. *Voхидов P. Navoiyning ikki durdonasi. – Toshkent: Fan, 1992. – 134 b.*
4. *Komilov H. Tasavvuf. Ikkinchi kitob. Tavhid asrori. – Toshkent: F.Gulom nomidaagi Adabiyot va san'at xamda Uzbekiston naishi'rlari, 1999. – 204 b.*
5. *Komilov H. Faqr nuri porlagan qalb. – Toshkent: Ma'naviyat, 2001. – 96 b.*
6. *علي شير النواني. محبوب القلوب. بухоро сан'ат музейи хазинасидаги 27780-рақамли қўлёзма.–121 в.*
7. *Navoiy A. Muqammal asarlar tujplami. 20 jildlik, 14-jild. – Toshkent: Fan, 1998. – 304 b.*
8. *Navoiy asarlari lugati. – Toshkent: F. Gulom nomidaagi Adabiyot va san'at naishi'rti, 1972. – 784 b.*
9. *Oybek. Navoiy. – Toshkent: Navruz, 2019. – 479 b.*
10. *Xondamir. Habib us-siyar. 4-jild. Uchinchi nashr. – Tehron: Haydariy, 1362 h.sh. S. – : 404.*
11. *G'iyosiddin ibn Humomiddin Xondamir. Habib us-siyar fi axbori afrodi bashar. Ismoil Bekjonov tarjiması. – Toshkent: O'zbekiston, 2013. – 467-b.*
12. *Юсуф хос Ҳожиб Қутадғу билиг. – Toshkent: Fan, 1971. – 964 б.*
13. *Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Икки жилдлик, биринчи жилд. – Москва: Рус тили, 1981 – Б.631.*
14. *ص ٦٠٤ - ١٤٠٥. مكتبة خادام الحرمين الشريفين : المدينة المنورة- القرآن الكريم.*
15. *Қуръони карим. Таржима ва тафсири муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. – Toshkent: Toshkent ислом университети наishi'рт матбаа бирлашмаси, 2009. – 624 б.*